

ԷՌԳԱՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
Պատմական գիտ. թեկնածու

1932 թ. ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆ
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ – ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ

Սկիզբը՝ թիվ Թ.

1932 թ. ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆ ԷԶՄԻԱԾԻՆ–ԱՆԹԻԼԻԱՍ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ

1931 թ. ապրիլին Գերագույն հոգեւոր խորհուրդը կրկին դիմում է խորհրդային Հայաստանի իշխանություններին՝ խնդրելով «փութացնել» Ազգային-եկեղեցական ժողովի գումարման ժամկետները՝ հաշվի առնելով արտասահմանի թեմերից եկող հարցումներն այդ մասին¹: Երկար ձգձգումներից հետո Հայաստանի կուսակցության կենտկոմի բյուրոն 1932 թ. ապրիլի 1-ին գաղտնի որոշմամբ վերջիվերջո թույլատրում է Ազգային-եկեղեցական ժողովի հրավիրումը: Շուտով հստակեցվում են նաեւ ժամկետները՝ նույն թվականի 1932 թ. նոյեմբերին: Թեեւ խորեն սրբազանը ցանկություն ունենալ անցկացնել ավելի շուտ՝ կապելով որեւէ կրոնական մեծ տոնի հետ²: Պետք է նշել, որ որոշված ժամկետից ամիսներ առաջ խորհրդային իշխանությունները հերթական անգամ փորձում են հետաձգել կաթողիկոսության ընտրությունները, սակայն խորեն սրբազանի եւ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի կեցվածքի շնորհիվ ժողովի անցկացման ժամկետները չեն փոփոխվում³:

Մայր Աթոռը նոր թափով է սկսում կաթողիկոսական ընտրությունների կազմակերպման աշխատանքները՝ հուսալով, որ այլեւս խոչընդոտներ չեն լինի դրա անցկացման համար եւ արտասահմանի թեմերն ու նվիրապետական աթոռներն էլ պատշաճ ներկայացվածություն կունենան:

¹ «Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 317, 320:

² Տե՛ս ՀԱՍ, ֆ. 1, ց. 12, գ. 12, թ. 53, «Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 277–278:

³ Տե՛ս «Վաւերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 323–326:

1932 թ. հունիսի 22-ին խորեն սրբազանը Գերագույն հոգեւոր խորհրդի անունից Սահակ վեհափառին նամակ հղելով՝ վերջինիս կրկին անգամ հրավիրվում է անձամբ ներկա լինելու եւ նախագահելու Ազգային-եկեղեցական ժողովը՝ «...նրան բացառիկ շուք եւ հանդիսաւորութիւն տալով»⁴։ Գարեգին արք. Հովսեփյանի անունից նույնաբովանդակ նամակ է ստանում նաեւ Բաբկեն աթոռակից կաթողիկոսը⁵։ Այս նամակներն Անթիլիաս եւ հասնում մեկ ամիս հետո՝ հուլիսի 22-ին։

Նույն ամսաթիվով թվագրվող մեկ այլ գրությամբ խորեն արքեպս. Մուրադբեկյանը Սահակ վեհափառին հերթական անգամ, հիշեցնում է Կիլիկիո Աթոռին ենթակա թեմերից հոգեւոր եւ աշխարհիկ ներկայացուցիչներ Մայր Աթոռ ուղարկելու մասին՝ միաժամանակ հորդորելով արտոնել Անթիլիասի Դպրեվանքի տեսուչ Շահե եպս. Գասպարյանի մասնակցութեւնը որպէս Ազգային-եկեղեցական ժողովի անդամ⁶։

Սահակ կաթողիկոսը «յարմար է դատում», որ ընտրություններին Կիլիկիո Աթոռը ներկայացնի Բաբկեն աթոռակից կաթողիկոսը⁷։

Խորեն սրբազանը գրում է նաեւ Բաբկեն կյուլեսերյանին՝ կրկնելով ժողովին մասնակցելու վերաբերյալ հրավերը։ Վերջինս վստահեցնում է, որ ինքն անձամբ ժողովին մասնակցելու մեծ «փափագ» ունի, որովհետեւ, իր խոսքերով, «շատ կարեւոր խնդիրներ կան լուծուելիք մեր ս. Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան շուրջ, որոնց մասին տարիներէ ի վեր խօսած ու գրած եմ ես, եւ հիմա հասած է ճիշտ ժամանակը, որ ազգային-եկեղեցական ժողովին մէջ պաշտօնապէս քննուին ատոնք, հաստատուին եւ ի գործ դրուին»։ Կյուլեսերյանը նաեւ հայտնում է, որ պատրաստ է անմիջապէս ճանապարհվել, երբ խորհրդային իշխանությունները մուտքի արտոնություն տրամադրեն⁸։

Հոկտեմբերի 19-ին Անթիլիաս է հասնում Գերագույն հոգեւոր խորհրդի սեպտեմբերի 23-ով թվագրվող նամակը, որով հայտնվում էր, որ խորհրդային Հայաստան ժամանելու համար համապատասխան

⁴ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 146, թ. 4, Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս խորէն Ա. Մուրադբեկեանի, էջ 70։

⁵ Տէն «Հասկ», օգոստոս-սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1932, թիւ 8-10, թ. 43։

⁶ Տէն ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 146, թ. 2։

⁷ Տէն «Հասկ», օգոստոս-սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1932, թիւ 8-10, թ. 43։

⁸ Տէն ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4475, թ. 5։ «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Դ., էջ 521-522։

մուտքի արտոնագրի հարցով Մայր Աթոռն իշխանություններից ստացել է համապատասխան հավաստիացումներ եւ արտոնագիր ստանալու համար անհրաժեշտ է դիմել «Բէյրութում խորհրդային Միութեան ներկայացուցչին փոխարինող եւ նորա պարտականութիւնները կատարող ներկայացուցչին»⁹։ Իսկապես Մայր Աթոռը խորհրդային իշխանություններից ստացել էր նման հավաստիացումներ¹⁰։ Սակայն շուտով պարզվում է, որ Բէյրութում չկար նման ներկայացուցիչ, որն իրավասու էր տրամադրել խորհրդային Միության մուտքի արտոնություն¹¹։ Ըստ Կյուլենբերյանի՝ ժամանակի սղության պատճառով անհնար էր արտոնություն ստանալ նաեւ Փարիզի խորհրդային դեսպանատնից։ Պահոցների փաստաթղթերից պարզ է դառնում, որ Արշակ Զոպանյանը Փարիզից փորձել էր այդ ուղղությամբ որոշ աշխատանքներ կատարել՝ Բաբկեն Կյուլենբերյանին ուղարկելով մուտքի արտոնություն ստանալու դիմումի համար անհրաժեշտ փաստաթղթեր¹²։ Սակայն ժողովի մեկնարկից դեռ մեկ ամիս առաջ վերջնական հստակեցում չկար, թե Կիլիկիո կաթողիկոսության, ինչպես նաեւ Ամբրիկայից ժամանող պատգամավորները որտեղից պետք է ստանան համապատասխան փաստաթղթեր¹³։

Ելնելով ստեղծված իրավիճակից՝ 1932 թ. հոկտեմբերի 25-ին Սահակ կաթողիկոսը հեռագրում է Մայր Աթոռ՝ նշելով, որ Բաբկեն կաթողիկոսը. «լուրջ արգելքով մը պիտի չկրնայ ներկայ գտնուիլ նոյ. 10-ի ժողովին», միաժամանակ ավելացնելով. «Մեր եւ բոլոր ազգին բաղձանքն է, որ արժանաւոր Եպիսկոպոս մը ընտրուի Կաթողիկոս։ Եթէ փոխանորդութիւն կը դունուի, Դո՛ւք ներկայացրէք Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը»¹⁴։ Փաստորեն այս նամակով Կիլիկիո կաթողիկոսը Ազգային-եկեղեցական ժողովում իր ձայնը վստահում էր խորեն արքեպս. Մուրադբեկյանին։ Սա մի կողմից վկայում է վերջինիս հանդեպ առկա վստահության, մյուս կողմից այն մասին, թե նոր կաթողիկոսի ընտրության արդյունքը կանխատեսելի էր, եւ Կիլիկիո Աթոռը համաձայն էր այդ ենթադրյալ ընտրության հետ։

⁹ «Հասկ», նոյեմբեր, 1932, թիւ 11, թ. 46։

¹⁰ Տէն «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 329–330։

¹¹ Տէն «Հասկ», նոյեմբեր, 1932, թիւ 11։

¹² Տէն ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4475, թ. 8։

¹³ Տէն «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 332–333։

¹⁴ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց.1, գ. 4475, թ. 7, շրջերես, «Հասկ», նոյեմբեր, 1932, թիւ 11։

Շուտով էջմիածին է հասնում նաեւ Կյուլեսերյանի հոկտեմբերի 26-ով թվագրվող նամակը, որում վերջինս եւս ներկայացնում է իր չժամանելու պատճառները. «անցագրային շատ լուրջ արգելքներով պիտի չկարենանք ներկայ գտնուիլ նոյեմբերի 10-ի ժողովին ի Մայր Աթոռ»¹⁵, – ասված էր նամակում:

Նշենք սակայն, որ մուտքի արտոնություն խնդրով Կիլիկիո Աթոռը ժամանակին դիմել էր նաեւ Փարիզ՝ ՀԲՄՀ գլխավոր գրասենյակ, խնդրելով համապատասխան աջակցություն: Հոկտեմբերի 28-ին Անթիլիաս հասած նամակով ՀԲՄՀ փոխնախագահ Վ. Մալեզեանը տեղեկացնում է, որ Բաբկեն կաթողիկոսի արտոնագիրը պատրաստ է եւ գտնվում է ԽՍՀՄ փարիզյան հյուպատոսարանում: Սակայն Անթիլիասից պատասխան նամակով հեռագրվում է, որ «...թէ լուրջ պատճառ մը կարգիլէ Բ.Կ.-ի»¹⁶ ճամբորդութիւնը»¹⁷: Փաստորեն, փոքր ինչ ուշացումով, բայց այնուամենայնիվ հնարավոր էր եղել Բաբկեն արք. Կյուլեսերյանի համար ձեռք բերել Խորհրդային Միության մուտքի արտոնագիր:

Սակայն վերջինիս Խորհրդային Հայաստան չմեկնելու գլխավոր պատճառը, մեր կարծիքով, ոչ թէ «վիզէի...չափազանց յապաղումը» կամ «ժամանակի կարճութիւնն» էր, այլ Լիբանանի Ֆրանսիական իշխանությունների արգելքն էր, ինչի մասին Բաբկեն Կյուլեսերյանն ակնարկում է վերը նշված նամակում: «Երրորդ արգելքն եղաւ անակնկալ մը. վերջին պահուն, Սիրոյ Ֆրանսիական կառավարութեան տհաճութիւնը մեր առաջադրեալ ճամբորդութեան»¹⁸, – գրում է Կյուլեսերյանը: Ֆրանսիական իշխանությունները «անուղղակի լուր» էին ուղարկել Անթիլիաս՝ հայտնելով, որ «Բարձր Գոմիսէրութիւնը չ'ուզեր որ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը երթայ Խորհրդային Երկրներ»¹⁹: Այսինքն՝ Բաբկեն սրբազանի Հայաստան չժամանելու պատճառը, այնուամենայնիվ, մուտքի արտոնագրի ուշացումը չէր: Ֆրանսիական իշխանությունների նման վերաբերմունքը կարելի է բացատրել Խորհրդա-Ֆրանսիական հարաբերությունների համապատկերում:

Մայր Աթոռում սկսում են կաթողիկոսական ընտրությունների նախապատրաստական աշխատանքները: Նախատեսվում էր, որ Ազգային-

¹⁵ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4475, թ. 8:

¹⁶ Նկատի ունի Բաբկեն արք. Կյուլեսերյանին:

¹⁷ «Հասկ», նոյեմբեր, 1932, թիւ 11:

¹⁸ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 4475, թ. 8, Բ. ԵՂԻԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 415:

¹⁹ Բ. ԵՂԻԱՅԵԱՆ, նշվ. աշխ., էջ 415:

եկեղեցական ժողովին կմասնակցի շուրջ 120 պատգամավոր (աշխարհիկ եւ կրոնական)²⁰: Մայր Աթոռից Ազգային-եկեղեցական ժողովին մասնակցելու եւ աշխարհիկ ու հոգեւոր պատգամավորներ ընտրելու վերաբերյալ գրություններ հերթական անգամ ուղարկվել էին բոլոր նվիրապետական աթոռների եւ թեմերի առաջնորդներին²¹:

Ազգային-եկեղեցական ժողովն իր աշխատանքներն սկսում է 1932 թ. նոյեմբերի 10-ին եւ ավարտում նոյեմբերի 13-ին²²: Առաջին նիստում քննարկվում են մի շարք հարցեր կապված Գերագույն հոգեւոր խորհրդի կազմի (համաձայն 1924 թ. հունվարի 1-ի կաթողիկոսական կոնդակի), Հայոց Եկեղեցու սահմանադրության, Մայր Աթոռի նյութական վիճակի, Հայոց Եկեղեցու բարեկարգության մասին:

Որոշվում է հաստատել 4 հոգեւոր եւ 2 աշխարհիկ անդամներից բաղկացած Գերագույն հոգեւոր խորհրդի նոր կազմ: Որոշում է կայացվում նաեւ «հմուտ անձերից» ստեղծել հանձնաժողով, որը պետք է մշակեր Եկեղեցու սահմանադրությունը: Հատուկ նշվում էր, որ նախագիծը պետք է ուղարկվեր Կիլիկիո կաթողիկոսություն եւ մյուս նվիրապետական աթոռներ ու միայն վերջնական տեսքի բերվելուց հետո հաստատվեր հաջորդ Ազգային-եկեղեցական ժողովում²³: Նիստում պարբերաբար շեշտվում է, որ Հայոց Եկեղեցու բարեկարգության հետ կապված հարցերը պարտադիր քննարկում են ենթադրում Կիլիկիո կաթողիկոսի եւ պատրիարքների հետ, եւ վերջիններիս կարծիքները պետք է ի նկատ առնվեն:

Նոյեմբերի 12-ին Մայր տաճարում տեղի են ունենում կաթողիկոսական ընտրությունները: Եթե Ազգային-եկեղեցական ժողովի առաջին նիստին մասնակցում էր 68 պատգամավոր²⁴, ապա կաթողիկոսական ընտրությանը ներկա էին 72 աշխարհիկ եւ հոգեւոր պատգամավորներ²⁵, 80 ձայնի իրավունքով²⁶, որ բավարար էր ընտրությունները վավեր հա-

²⁰ ՏՆՍ ՀԱՍ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 152, թ. 4–6:

²¹ ՏՆՍ ՀԱՍ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 154, թ. 1–2, շրջերես:

²² Նշենք, որ Ազգային-եկեղեցական ժողովի ժամանակահատվածը եւ օրակարգը որոշ կրճատումների էր ենթարկել Պետքաղվարչությունը, տե՛ս «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 332–333:

²³ ՏՆՍ ՀԱՍ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 163, թ. 6–7:

²⁴ ՏՆՍ ՀԱՍ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 152, թ. 8, շրջերես:

²⁵ Քվեատուփում լինում է 79 քվեաթերթիկ, Ազգային-եկեղեցական ժողովի պատգամավոր Արշակ Չոպանյանն ընտրությունների ավարտից հետո է հասնում Մայր տաճար եւ կատարում քվեարկություն, ՏՆՍ ՀԱՍ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 163, թ. 7:

²⁶ ՏՆՍ ՀԱՍ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 159, թ. 2, գ. 163, թ. 7:

մարելու համար: Նշենք, որ առաջին նիստում որոշվել էր մի քանի ձայնի լիազորում ստացած պատգամավորներից հաստատել միայն նրանց ձայները, ովքեր ներկայացնում էին եկեղեցական հաստատությունների եւ թեմակալ առաջնորդների, իսկ անհատական ձայները չընդունվեցին: Այդպիսով, կաթողիկոսի տեղակալ խորեն արք. Մուրադբեկյանը, բացի իր ձայնից, ուներ նաեւ Կիլիկիո կաթողիկոսի ձայնը, որ լիազորել էր Սահակ վեհափառը²⁷:

Փաստորեն, պատմության մեջ առաջին անգամ Կիլիկիո կաթողիկոսը միջնորդավորված ձեւով իր մասնակցությունն է բերում Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրությանը:

Հոգեւորական պատգամավորներից Մանչեսթրի հոգեւոր հովիվ Մաթեոս եպս. Ինճեյանը միակ եպիսկոպոսն էր, որ անձամբ արտասահմանից ներկայացել էր մասնակցելու ժողովին²⁸: Ժողովի մասնակից աշխարհական պատգամավորները, որոնց թվում, ի դեպ, կային երկու կին ներկայացուցիչներ, սահմանված կարգի համաձայն նիստից առաջ հանդիսավորապես երգվում են²⁹: Այդ օրվա նիստի օրակարգում կար երկու հարց՝ կաթողիկոսական ընտրություններ եւ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի ընտրություններ:

Նոր կաթողիկոսի ընտրության քվեաթերթիկում ներառված էին հինգ հոգեւորականների անուններ: Ընտրությունների արդյունքում խորեն արքեպս. Մուրադբեկյանն ստանում է 51 ձայն, Մաթեոս արք. Մաթեոսյանը՝ 12 ձայն, Մեսրոպ արք. Տեր-Մովսիսյանը՝ 10 ձայն, իսկ Բագրատ արքեպս. Վարդազարյանը՝ 2 ձայն: Մեկական ձայն են ստանում Թորգոմ Գուշակյան, Գարեգին Հովսեփյան եւ Գեւորգ Զորեքչյան արքեպիսկոպոսները: Բացի խորեն եւ Մաթեոս արքեպիսկոպոսներից մյուսները հրաժարվում են քվեարկության հաջորդ փուլից:

Ընտրությունների երկրորդ փուլի արդյունքում խորեն սրբազանը հավաքում է 60 ձայն, իսկ Մաթեոս սրբազանը՝ 19 ձայն, մեկ քվեաթերթիկ էլ լինում է դատարկ³⁰: Այսպիսով՝ խորեն արքեպս. Մուրադբեկյանն ընտրվում է Ամենայն Հայոց նոր կաթողիկոս: Նոյեմբերի 13-ին Մայր տաճարում տեղի է ունենում նորընտիր կաթողիկոս խորեն Ա. Մուրադբեկյանի օծման արարողությունը: Մոտ երկուսուկես տարի թափուր մնալուց հետո

²⁷ Տէս «Սիրոն», փետրուար, 1933, Երուսաղէմ, էջ 55:

²⁸ Տէս անդ, էջ 56:

²⁹ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 152, թ. 11, շրջերես, 13:

³⁰ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 163, թ. 7:

Ամենայան Հայոց կաթողիկոսական Աթոռն ունենում է նոր գահակալ: Սա Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց հետո առաջին կաթողիկոսական ընտրություններն էին:

Ազգային-եկեղեցական ժողովն ընտրում է նաեւ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի նոր անդամներին՝ Գարեգին արքեպս. Հովսեփյան, Գեւորգ արքեպս. Չորեքչյան, Արտակ եպս. Սմբատյան, Արսեն եպս. Ղլտճյան³¹:

Կաթողիկոսի ընտրությունից եւ օծումից հետո Գերագույն հոգեւոր խորհրդի անունից Հայոց Եկեղեցու արտասահմանյան թեմերն, ինչպես նաեւ Միաթարյան միաբանությունն իրազեկվում են արդյունքների մասին³²: 1932 թ. նոյեմբերի 22-ին նամակ է հղվում նաեւ Սահակ Բ. անունով, որին հաղորդվում են ընտրությունների արդյունքները: Նույն նամակում վերջինիս առաջարկվում էր «անհրաժեշտ կարգադրություններ անել թեմերի եկեղեցիներում նորընտիր Վեհափառ հայրապետի անունը յիշատակելու մասին»³³:

Հետաքրքիր է, որ Կիլիկիո կաթողիկոսության պաշտոնաթերթ «Հասկի» պնդմամբ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրությունների արդյունքների մասին Անթիլիասում իմանում են Երուսաղեմից ժամանած անձի միջոցով նոյեմբերի 17-ին, որը հայտնում է, որ Երուսաղեմի պատրիարքը հեռագրով ծանուցվել է ընտրությունների արդյունքների մասին: Հավանաբար Մայր Աթոռի հեռագիրը Անթիլիաս է հասել ավելի ուշ:

Սահակ եւ Բաբկեն կաթողիկոսները հեռագրով շնորհավորում են նորընտիր կաթողիկոսին՝ նշելով, որ «պատահմամբ» իմացել են ընտրությունների արդյունքների մասին: Հետաքրքիր է, որ «Հասկը» կաթողիկոսական ընտրությունների արդյունքներին նվիրված իր անդրադարձում նշում է. «Աւելորդ չէ յաայտնել, թէ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան ալ ընտրելին էր Խորէն Սրբազան»³⁴: Սրանով Կիլիկիո Աթոռը ցանկաւում էր ցույց տալ, որ թեւէ ընտրություններին իրենք չեն մասնակցել, սակայն համաձայն են ընտրությունների արդյունքներին:

Կիլիկիո գույգ կաթողիկոսներին նորընտիր Խորեն Ա. կաթողիկոսը հայտնում է իր շնորհակալությունը³⁵՝ ընդգծելով, որ «Տանն Կիլիկիոյ Կա-

³¹ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 163, թ. 7, շրջերես:

³² Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 159, թ. 2–3:

³³ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 159, թ. 1, շրջերես:

³⁴ Անդ:

³⁵ Տէս ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 161, թ. 32, շրջերես: «Հասկ», դեկտեմբեր, 1932, թիւ 12:

Թողիկոսական եւ Երուսաղէմի եւ Կ. Պօլսոյ Պատրիարքական Աթոռները այսօր մեծ դեր ունին կատարելու ի սփիւռս աշխարհի տարածուած Հայ ժողովրդին իր Մայրենի Եկեղեցու ծոցում պահպանելու եւ Հայ Եկեղեցւոյ վերականգնացման եւ զօրացման աջակցելու առաջնարժէք գործում,— ապա շարունակելով,— Հոգիս հրճուեմ է եւ զօրանում տեսնելով յիշեալ Աթոռների եւ Մայր Աթոռի սիրոյ շաղկապը, որ Մեր օրով անշուշտ առաւել եւս պիտի զօրանայ, որով ծանր լուծս՝ բեռան բաժանմամբ՝ պտի թեթեւնայ եւ քաղցրանայ եւ հնարաւոր դառնայ կոշմանս մեծ պարտքը՝ գոնէ մասամբ իւրիք՝ ի կատար ածելու»³⁶։ Պատասխան նամակում Բաբկեն աթոռակից կաթողիկոսը գրում է. «Ուրախ եմ որ... լրջօրեն կ'ըմբռնէք աշխատութեան բաժանմունքի պէտքը՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կառավարութեան ի սփիւռս աշխարհի՝ գործակցութեամբ Կիլիկիոյ, Երուսաղէմի եւ Պօլսոյ Աթոռներուն։ Դուք եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը կրնաք միշտ վստահիլ մեր գործակցութեան վրայ եւ մեր անվարան սիրոյն ու նուիրման՝ հանդէպ էջմիածնի», հիշեցնելով Գրիգոր Օտյանի հայտնի խոսքերը. «...Կիլիկիոյ Աթոռը կը պահուի Ս.էջմիածնի Աթոռին համար», ապա նորընտիր կաթողիկոսին վստահեցնում, որ նա կարող է. «...միշտ վստահիլ մեր գործակցութեան վրայ եւ մեր անվերապահ սիրոյն եւ նուիրումին հանդէպ Ս. էջմիածնի»³⁷։ Այստեղ հստակ ակնարկ կար երկու կաթողիկոսական աթոռների հոգեւոր վարչական սահմանների եւ գործունեութեան պատասխանատվության շրջանակի մատնանշման վերաբերյալ։

Կաթողիկոսական ընտրութիւններին, էջմիածին-Անթիլիաս հարաբերութիւններին, շնորհավորական եւ շնորհակալական նամակներին անդրադառնում է նաեւ սփյուռքի մամուլը։ Մասնավորապէս Բոստոնի «Պայքար» օրաթերթը գրում է. «Սովորական ասութիւններէ ու ձեւականութենէ բոլորովին տարբեր ու բարձր ոգի եւ ներշնչում կը յայտնաբերէին, որ շատ հազվագէպ է այդ կարգի պաշտօնական գրութեանց մէջ», ապա շարունակում. «Հայ ժողովուրդը գոհ է եւ ուրախ, որ իրական սիրոյ պատգամ մը կուգայ էջմիածնէն եւ սերտ շաղկապ մը հաստատուի Հայրապետական երկու Աթոռներու միջեւ, ինչ որ մինչեւ հիմա կարելի չէր եղած, հակառակ երկար բանակցութեանց, պաշտօնական արտայայ-

³⁶ «Հասկ», փետրուար, 1933, թիւ 2, Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, էջ 71։

³⁷ Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Խորէն Ա. Մուրադբէկեանի, էջ 72–73։

տուլթեանց եւ նոյն իսկ զանազան առիթներով երկուստեք ցոյց տրուած բարեկամեցողութեամբ»³⁸:

Վերը նշված շնորհակալական նամակի հետ խորեն Ա.-ն Անթիլիաս է ուղարկվում նաեւ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի 1932 թ. դեկտեմբերի 25-ի շրջաբերականը՝ ուղղված թեմակալ առաջնորդներին եւ թեմական կենտրոնական հաստատություններին: Այս շրջաբերականի մեջ տեղեկություններ էին հաղորդվում 1932 թ. նոյեմբերին էջմիածնում տեղի ունեցած Ազգային-եկեղեցական ժողովի եւ կաթողիկոսի ու Գերագույն հոգեւոր խորհրդի նոր կազմի ընտրութեան արդյունքների վերաբերյալ: Բացի այդ շրջաբերականը տեղեկացնում էր, որ Գերագույն հոգեւոր խորհրդում հաստատվել են հանգուցյալ կաթողիկոսի հրապարակած հինգ կանոնական կոնդակներ, որոնք վերաբերել են նոր տոմարին, քահանաների կրկնամուսնութեան, հավատացյալների ամուսնութեան ու ազգակցութեան հարցերին, երգեհոնի կիրառմանը, ինչպես նաեւ Հայոց Եկեղեցու ընտրութեան սկզբունքի վերահաստատմանը թեմական խորհուրդների եւ առաջնորդների նկատմամբ³⁹: Այդ շրջաբերականում խոսվում էր նաեւ Մայր Աթոռի նյութական ծանր դրության մասին եւ այդ վիճակի շտկմանն էր ուղղվում Եկեղեցու նվիրապետական մյուս երեք աթոռների եւ թեմերի ուշադրությունը: Հրապարակված շրջաբերականի առանցքային հարցերից էր նաեւ Հայոց Եկեղեցու նոր սահմանադրության մշակման հարցը: Առաջարկվում էր մշակվելիք նոր սահմանադրության նախագիծը ներկայացնել նվիրապետական մյուս աթոռներին՝ «ի նկատի ունենալով նրանց դիտողությունները», հաստատել հայրապետական կոնդակով, ապա այն վերջնական հաստատման դնել առաջիկա Ազգային-եկեղեցական ժողովում⁴⁰:

Հետաքրքիր է, որ պատասխան նամակում, որն ուղարկվում է Կիլիկիո երկու գահակալների անունից, Անթիլիասը չի արձագանքում նոր Սահմանադրության նախագիծ մշակելու վերաբերյալ էջմիածնի ցանկությունը, պարզապես ուրախություն հայտնելով Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի այն մտքի կապակցությամբ, որտեղ անդրադարձ կար Հայոց Եկեղեցու նվիրապետական աթոռների գործակցության մասին. «Ուրախ ենք

³⁸ «Պայքար», Բոստոն, 4 ապրիլի, 1933, թիւ 78:

³⁹ Տե՛ս «Հասկ», փետրուար, 1933, թիւ 2:

⁴⁰ Տե՛ս «Հասկ», փետրուար, 1933, թիւ 2: «Վաւերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան», գիրք Բ., էջ 253–257:

մանաւանդ, որ յստակ գիտակցութեամբ կը դիտէք Ձեր բարձր պաշտօնին պատասխանատուութիւնները եւ լրջօրէն կը մբռնէք աշխատութեան բաժանումի պէտքը՝ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կառավարութեան մէջ ի սփիւռս աշխարհի, գործակցութեամբ Կիլիկիոյ, Երուսաղէմի եւ Կ.Պօլսոյ Աթոռների»⁴¹, — ասված էր նամակում: Մեր կարծիքով Կիլիկիոյ Աթոռից ուղարկված տողերից ականհայտ է, որ այստեղ հստակ ականարկ կա սփյուռքում դերակատարութիւն ունենալու հավակնութեան վերաբերյալ:

Նամակի հետ ուղարկվում էր նաեւ 50 անգլիական ֆունտ ստերլինգի կտրոն՝ միաժամանակ ականարկելով, որ Անթիլիասը եւս նյութական ծանր վիճակում է, եւ ավելի մեծ օգնութիւն Մայր Աթոռին ցուցաբերել չի կարող. «Երանի՜ թէ կարող ըլլայինք հինգ հարիւր տալ փոխանակ յիսունի:... Վստահ ենք, սակայն, դուք տուրքին չէք նայիր, այլ տուողներու սիրոյն եւ սրտին»⁴²: Նույն նամակում հուլիս էր հայտնվում, որ Հայաստանի կառավարութիւնը բարյացակամ կլինի եւ նյութական աջակցութիւն կցուցաբերի էջմիածնին: Սրանով նամակագիրները թերեւս ականարկում էին, որ Մայր Աթոռը հայրենիքում է հաստատված եւ ավելի բարենպաստ դրութեան մէջ է գտնվում:

Հայտնի է, որ Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը եւս տվյալ շրջանում խիստ ծանր նյութական կացութեան մէջ էր, եւ այդ 50 ստերլինգն ավելի շատ ուներ խորհրդանշական բնույթ՝ ի ցույց դնել Անթիլիասի համերաշխութիւնը Մայր Աթոռին եւ աջակցութեան ջանքերը: Ա.էջմիածնում այդպէս էլ ընդունում են այդ նվիրատվութիւնը՝ «...որպէս թանձրացեալ ապացոյց եղբայրական սիրոյ...բարոյական աջակցութիւն...», որի նպատակն էր. «...յորդորելու հայ հաւատացեալներին, չը մոռանալու Մ. Աթոռի վիճակը»⁴³:

Այսպիսով՝ ճիշտ է պատմական իրադարձութեանը Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան որեւէ ներկայացուցիչ չմասնակցեց, սակայն դիտելի է, որ երկու Աթոռների հարաբերութիւնները բավականին ջերմ էին: 1932 թ. կաթողիկոսական ընտրութիւնները եւ խորեն Ա. Մուրադբեկյանի գահա-

⁴¹ «Հասկ», փետրուար, 1933, թիւ 2:

⁴² «Հասկ», փետրուար, 1933, թիւ 2, Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս խորէն Ա. Մուրադբեկեանի, էջ 73:

⁴³ Թղթակցութիւն Մեծի Տանն Կիլիկիոյ երեք կաթողիկոսներու եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոս խորէն Ա. Մուրադբեկեանի, էջ 74, նաեւ տես «Սիոն», Երուսաղէմ, սեպտեմբեր, թիւ 9, 1934, էջ 281:

կալուծյունը նոր ազդակ հանդիսացան երկու նվիրապետական աթոռների հարաբերությունների ջերմացման համար: 1930-ական թթ. ընթացքում տեղի ունեցած մի շարք իրադարձություններ վկայում են այդ մասին:

Նշվեց, որ սփյուռքի հասարակական շրջանակները, մամուլը լայնորեն անդրադառնում են Մայր Աթոռում տեղի ունեցած կաթողիկոսական ընտրություններին:

Թեեւ «ժամանակը եւ քաղաքական պատճառները թույլ չտուին» Կիլիկիո կաթողիկոսներին մասնակցել 1932 թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովին, Անթիլիասի պաշտոնաթերթ «Հասկը» հորեն Մուրադբեկյանի ընտրությամբ պայմանավորում է նոր ժամանակաշրջանի մեկնարկը երկու Աթոռների հարաբերություններում. «...երկու Աթոռներուն յարաբերութիւնները բոլորովին վերահաստատուեցան սիրոյ շաղախով եւ գործակցութեան ոգիով: Այլեւս զատ-զատ Աթոռներ չկան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ: Մի է Հայց. Եկեղեցին, մի է Հայոց կաթողիկոսութիւնը եւ կաթողիկոսներ գործակիցներ են իրարու, եւ ոչ թէ տարբեր իրաւասութիւններու եւ տարբեր իշխանութիւններու ներկայացուցիչներ՝ իրարու հանդէպ: Ինչպէս որ մի է քահանայութիւնը, թէեւ բազմաթիւ են քահանաներ, ինչպէս որ մի է եպիսկոպոսութիւնը եւ բազում եպիսկոպոսներ կան, նոյնպէս ալ մի է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Կաթողիկոսութիւնը, թէեւ կաթողիկոսական երկու Աթոռներ կան այսօր... Ասոնք գործակիցներ են իրարու եւ ոչ թէ հակառակորդներ եւ մեր ժամանակներու քաղաքական եւ աշխարհագրական դէպքերու դասաւորումները այնպէս դարձուածներու ենթարկուեցան, որ էջմիածին եւ Անթիլիաս կուժաւորուին գործակցութեան ոգիով»: Այնուհետեւ եզրակացնում են, որ «Ասոր համար է որ Կիլիկիոյ Աթոռը ուզեց մասնակցիլ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան, բայց ժամանակը եւ քաղաքական պատճառներ թույլ չտուին»⁴⁴:

Հիրավի աննախագեղ ջերմ խոսքեր եւ բնութագրումներ էջմիածին-Անթիլիաս հարաբերությունների վերաբերյալ, որը իրապես արտահայտում էր ստեղծված իրողությունները: Երկու Աթոռների հարաբերություններում նման ջերմ եւ կառուցողական իրավիճակ չէր եղել նախկինում:

«Պայքար» օրաթերթը դրական է գնահատում «բացարձակօրեն աշխարհական, նոյնիսկ անկրօն» պետության թույլտվությունը կաթողիկոսական ընտրություններ կազմակերպելու առթիվ՝ նշելով, որ, «...համօրէն

⁴⁴ «Հասկ», նոյեմբեր, թիւ 11, 1933, էջ 57–58:

հայութիւնը հրճուանքով կ'ողջունէ կատարուած իրողութիւնը», միաժամանակ հույս հայտնելով, որ Մայր Աթոռը կարող է դառնալ այն «ոսկեղէն օղակը» Մայր հայրենիքի եւ Սփյուռքի միջեւ⁴⁵:

Եգիպտոսի «Արեւն» էլ իր խմբագրականում անդրադառնալով կաթողիկոսական ընտրութիւններին՝ քննարկում է երկու կաթողիկոսական աթոռների փոխհարաբերութիւնների հարցը՝ ուրախութիւն հայտնելով, որ «Բարեբախտաբար Տ. Սահակ Կաթողիկոսին համաձայնաւոր ոգիին շնորհիվ արդէն երկու Աթոռներուն փոխարաբերութիւնները, վերջին քառորդ դարու ընթացքին, ստացած են համակրական բնոյթ», իսկ աթոռակից Բաբկեն Կաթողիկոսը. «...իր օծումին առթիւ ուխտ ընելով հաւատարիմ մնալ Ընդհանարական Հայոց Հայրապետութեան, դարմանած եղաւ Մկրտիչ Քէյֆսիզեան⁴⁶ Կաթողիկոսի օրով ստեղծուած Թւրիմացութիւնը»: Խմբագրականի հեղինակի կարծիքով. «Կը մնայ քայլ մըն ալ առնել երկու Աթոռներու փոխադարձ յարաբերութիւնները նոր հիմերու վրայ դնելու համար»⁴⁷: Նույն խմբագրականում հոգւածագիրը հայտնում է իր մասնավոր տեսակցութեան մասին Բաբկեն կաթողիկոսի հետ, որի ընթացքում քննարկվել է էջմիածնի եւ Անթիլիասի ենթակա թեմերի եկեղեցիներում փոխադարձաբար երկու կաթողիկոսների անունները հիշատակելու հարցը եւ լսել Բաբկեն կաթողիկոսի «փափաքը...այս տարամերժութիւնը բարձուած տեսնելու երկու Աթոռներու միջեւ»⁴⁸:

«Արեւելքը» կաթողիկոսի ընտրութիւնը կոչում է. «...ԱԶԳԱՅԻՆՏԻՐ, որովհետեւ առաջին անգամ է, որ հայ ժողովուրդը, իր թագը կորսնցնելէն ի վեր, կ'ընտրէ իր կաթողիկոսը անկախ օտար միջամտութենէ եւ օտար նախընտրութենէ ու վաւերացումէ»⁴⁹:

Սակայն պետք է նշել, որ սփյուռքյան որոշ թերթեր էլ, մասնավորապէս Դաշնակցութեան ազդեցութեան տակ գտնվողները, հանդես եկան քննադատական հոգւածներով՝ արտահայտելով մտահոգութիւններ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութեան հետագա զրոյթի վերաբերյալ:

⁴⁵ «Պաշար», Բոստոն, 10 նոյեմբերի, 1932, թիւ 272:

⁴⁶ Խոսքը Մեծի Տանն Կիլիկո կաթողիկոս Մկրտիչ Քէյֆսիզեանի մասին է, որի գահակալութեան տարիներին (1871–1894) Մայր Աթոռի հետ հարաբերութիւնները գտնվում էին լարված վիճակում:

⁴⁷ «Արեւ», Կահիրե, 20 դեկտեմբերի, 1932, թիւ 4235:

⁴⁸ «Արեւ», Կահիրե, 20 դեկտեմբերի, 1932, թիւ 4235:

⁴⁹ «Արեւելք», Կ. Պոլիս, 10 դեկտեմբերի 1932, թիւ 523:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այսպիսով՝ 1932 թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովն ու կաթողիկոսական ընտրությունները դարձան ոչ միայն կարեւոր համահայկական իրադարձություն, այլեւ նոր ազդակ հանդիսացան էջմիածին-Անթիլիաս հարաբերությունում: Ստեղծված քաղաքական իրավիճակը եւ այն ծանր դրությունը, որում հայտնվել էին երկու աթոռները, վերջիններիս մղում էր հարաբերությունների ջերմացման եւ ստիպում էր փնտրել միմյանց աջակցությունը: Այս կաթողիկոսական ընտրություններն առաջինն էին Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելուց եւ Կիլիկիո կաթողիկոսության տարագրվելուց հետո: Առաջին անգամ Մայր Աթոռը պաշտոնապես հրավիրեց Կիլիկիո կաթողիկոս Սահակ Բ. Խապայանին եւ աթոռակից կաթողիկոս Բաբկեն Ա. Կյուլեսերյանին, ինչպես նաեւ Կիլիկիո թեմերի առաջնորդներին անձամբ ներկա լինելու կաթողիկոսական ընտրություններին: Մայր Աթոռում փափագ ունեին, որ Սահակ կաթողիկոսն անձամբ կնախագահի կաթողիկոսական ընտրությունները եւ վերջինիս ձեռամբ կկատարվի նոր հայրապետի օծումը:

Սակայն մի շարք քաղաքական եւ աշխարհաքաղաքական գործոններով պայմանավորված այդ պատմական իրադարձությունը տեղի չունեցավ: Կիլիկիո կաթողիկոսությունից որեւէ ներկայացուցիչ չմասնակցեց ընտրություններին:

1932 թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովի շուրջ ծավալված իրադարձությունները հերթական անգամ բացահայտում են խորհրդային իշխանությունների քաղաքականությունը Հայոց Եկեղեցու հարցում եւ վերջիններիս ձգտումը Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ ամբողջական վերահսկում սահմանելու ուղղությամբ: Կաթողիկոսական ընտրություններին Կիլիկիո Աթոռի ներկայացուցիչների չմասնակցելը բացահայտում է նաեւ Ֆրանսիական իշխանությունների ձգտումները: Այս ընտրությունների օրինակով ականատես ենք լինում, թե մեծ տերությունների աշխարհաքաղաքական մրցակցությունն ինչպես կարող է ուղղակի ազդեցություն ունենալ Հայոց Եկեղեցու երկու նվիրապետական աթոռների հարաբերությունների վրա:

Հիրավի, 1930–1932 թթ. հանդիսանում են նոր փուլի սկիզբ Մայր Աթոռ-Կիլիկիո կաթողիկոսություն հարաբերությունում, որ աչքի է ընկնում աննախադեպ ջերմությամբ: Այդ հարաբերություններն իրենց

բնույթով էականորեն տարբերվում էին նախորդ շրջաններից եւ այս ամենում անխոս կարեւոր դերակատարում ունեցան երկու կաթողիկոսական աթոռների գահակալների անձնական հարաբերությունները:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսություն, Անթիլիաս, Խորեն Ա. Մուրադբեկյան, Սահակ Բ. Խապայան, Բարկեն Ա. Կյուլեսերյան, Ազգային-եկեղեցական ժողով, կաթողիկոսական ընտրություններ:

РЕЗЮМЕ

На протяжении всей истории Армянской Церкви отношения между Первопрестольным Эчмиадзином и Киликийским католикосатом были непростыми, временами даже крайне напряжёнными.

1920-е годы стали переломными в отношениях между двумя престолами. Исход армян из Киликии в 1921 году, изгнание Киликийского католикосата, а также установление советской власти в Армении существенно повлияли на их дальнейшее развитие.

После смерти Католикоса Всех Армян Геворга V Суренянца в 1930 году предполагалось созвать Национально-церковное собрание для избрания его преемника. Эти выборы стали бы первыми после установления советской власти в Армении. Однако собрание состоялось лишь в 1932 году, и его итогом стало избрание Католикосом Хорена I Мурадбекяна.

Впервые для участия в этих выборах были приглашены Католикос Великого Дома Киликийского Саак II Хабаян и его коадьютор, Католикос Бабкен I Кюлесерян, а также духовные и светские представители пяти епархий Киликийского католикосата. Хотя последние по разным причинам не смогли принять участие в выборах, сам факт их приглашения ознаменовал новый этап в отношениях между двумя престолами.

В статье анализируются выборы Католикоса 1932 года в контексте отношений между Первопрестольным Эчмиадзином и Киликийским католикосатом.

SUMMARY

Throughout the history of the Armenian Church, the relations between the Mother See and the Catholicosate of Cilicia have not always been smooth. At times, these relations have been extremely tense.

Significant changes occurred in the relations between the two sees in the 1920s. The exodus of Armenians from Cilicia in 1921 and the expulsion of the Catholicosate of Cilicia, as well as the establishment of Soviet rule in Armenia, had a profound impact on the relations between the two Catholicosates.

In 1930, following the death of Catholicos of All Armenians Gevorg V Surenlyants, a National-Ecclesiastical Assembly was envisaged to elect a new Catholicos. These elections were to be the first after the establishment of Soviet rule in Armenia. However, the assembly was convened only in 1932, resulting in the election of Khoren I Muradbekyan as the new Catholicos.

For the first time, Catholicos of the Great House of Cilicia Sahak II Khapayan and his coadjutor Catholicos Babken I Kyuleseryan, as well as spiritual and secular representatives of the five dioceses of the Catholicosate of Cilicia, were invited to participate in these elections. Although they were unable to attend for various reasons, their invitation marked a new phase in the relations between the two Sees.

The article analyzes the 1932 Catholicosate elections in the context of relations between the Mother See and the Catholicosate of Cilicia.

